

TILL LÄSAREN

Boken är avsedd för studiet av elinstallationsteknikens grunder vid yrkesskolor och vuxenutbildningscenter, men tack vare sin praktiska inriktning kan den också med fördel användas i basundervisningen vid yrkeshögskolor. Den grundliga framställningen gör boken också lämpad för självstudier.

Boken följer läroplanen för grundexamen inom elbranschen. Den behandlar det kunskapsstoff som krävs för examen och går igenom de basfärdigheter som behövs i yrket. I bokens innehåll och upplägg har användarnas synpunkter på boken Elinstallationsteknikens grunder samt de baskunskaper och färdigheter som behövs vid installation av elmateriel beaktats.

Boken inleds med ett kapitel om tekniska ritningar. Därefter följer en genomgång av grunderna i montering av elmateriel, elkopplare och skyddsanordningar, krets- och förbindningsscheman, elsäkerhet samt kablar och deras förläggning. Varje kapitel utgör en självständig helhet, vilket ger läraren stor frihet vid uppläggningsen av undervisningen.

Boken innehåller rikligt med varierande och praktiskt inriktade övningsuppgifter som gör eleven förtrogen med apparater och deras egenskaper, användning och installation. I samband med uppgifterna ges desutom tips om installationsövningar som passar respektive avsnitt. Övningsuppgifterna är väsentliga för inlärningsprocessen, och lärarens roll vid ledningen av undervisningen och övningarna är central. Som vägledning för läraren och eleverna har uppgifterna delats in i

- lärarledda uppgifter med beteckningen L,
- basuppgifter med beteckningen B och
- extra uppgifter med beteckning E.

Målet är att eleven ska tillägna sig det grundläggande innehållet genom förståelse. På så sätt skapas goda förutsättningar för ett säkerhetsmedvetet, omsorgsfullt och tryggt arbetssätt. Också inom elbranschen blir produkter, standarder och installationsmetoder allt mer internationella, vilket framhäver betydelsen av att känna till grundläggande fakta om elmateriel och installationsmetoder.

Tack vare upplägget lämpar sig boken såväl för lärarledda när- och distansstudier som för självstudier. Den underlättar också differentierad undervisning, ett flexibelt studium av olika delar av boken och olika prioriteringar beroende på studiernas inriktning. Övningsuppgifterna och de talrika illustrationerna är valda så att de fördjupar och vidgar framställningen.

Alla synpunkter och ändringsförslag som bidrar till att förbättra boken mottas med tacksamhet.

Valkeakoski
Jukka Ahoranta

INNEHÅLL

1	TEKNISK RITNING	7	2.7	Bockning	53
1.1	Allmänt	7		Bockning för hand	53
	Vikning av ritningar	7		Bockning av rör	53
	Skrivfält	8		Kantmaskiner	54
1.2	Linjer och text	8		Övningsuppgift	54
	Linjer	8	2.8	Borrning	55
	Textning i ritningar	10		Handborrmaskiner	55
1.3	Projektionsmetoder	11		Bänk- och pelarborrmaskiner	57
	Vinkelräta parallellprojektioner	11		Spiralborr	58
	Axonometriska projektioner	12		Skärpning av borr	59
	Snitt	12		Fästning av borr och arbetsstycken	59
	Skalor	13		Borrets varvtal	60
	Övningsuppgifter	14		Övningsuppgifter	61
1.4	Måttsättning	18	2.9	Gängning	64
	Måttlinjer och måttuppgifter	18		Metrisk ISO-standardgängor	64
	Måttsättningsmetoder	19		Metrisk ISO-fingängor	64
	Övningsuppgifter	22		UNC-gängor	65
2	GRUNDERNA I INSTALLATION			UNF-gängor	65
	AV ELMATERIEL	29		Pansarrörsgängor	65
2.1	Mätning	29		Identifiering av gängor	65
	Mätningens syfte	29		Gängtappar och svängjärn	66
	Toleranser	29		Gängsnitt och svängjärn	67
	Stålskalor och måttband	30		Övningsuppgifter	68
	Skjutmått	30	2.10	Tänger samt skruv- och mutterverktyg	69
	Mikrometerskruvar	31		Tänger	69
	Bestämning av lod och våg	32		Fasta nycklar	70
2.2	Ritsning och uppmärkning	33		Skruvmejslar	72
	Ritsverktyg	33		Skruvdragare	73
	Övningsuppgifter	34		Övningsuppgifter	74
2.3	Sågning	36	2.11	Förband	75
	Sågblad	36		Sexkantsskruvar	75
	Sågning	37		Insex- och torxs kruvar	77
	Hålsågar	37		Maskinskruvar med spår- eller krysspårskalle	78
	Eldrivna sticksågar	38		Plåtskruvar	78
	Övningsuppgifter	39		Universal- och träskruvar	79
2.4	Filning	40		Montering av skruvförband	79
	Filar	40		Nitförband	80
	Valet av fil	40		Övningsuppgifter	81
	Filning	41	3.	ELKOPPLARE	83
	Övningsuppgifter	42	3.1	Allmänt	83
2.5	Slipning	43		CE-märkning	84
	Slipverktyg	43		Certifieringsmärkning	84
	Bänkslipmaskiner	43		Kapslingsklasser för elmateriel	84
	Handslipmaskiner	45		Kontakter i elkopplare	86
	Övningsuppgifter	46		Uppgifter på en elkopplares märkskylt	87
2.6	Klippning	48	3.2	Vipp- och tryckvippströmställare	88
	Handsaxar	48	3.3	Tryckknappsströmställare	89
	Bänksaxar	49	3.4	Kamströmställare	90
	Handgradsaxar	49		Kamströmställarens konstruktion	90
	Elektriska plåtsaxar	50		Funktionstabeller och kopplingsanvisningar för kamströmställare	91
	Andra klippverktyg	50			
	Övningsuppgifter	52			

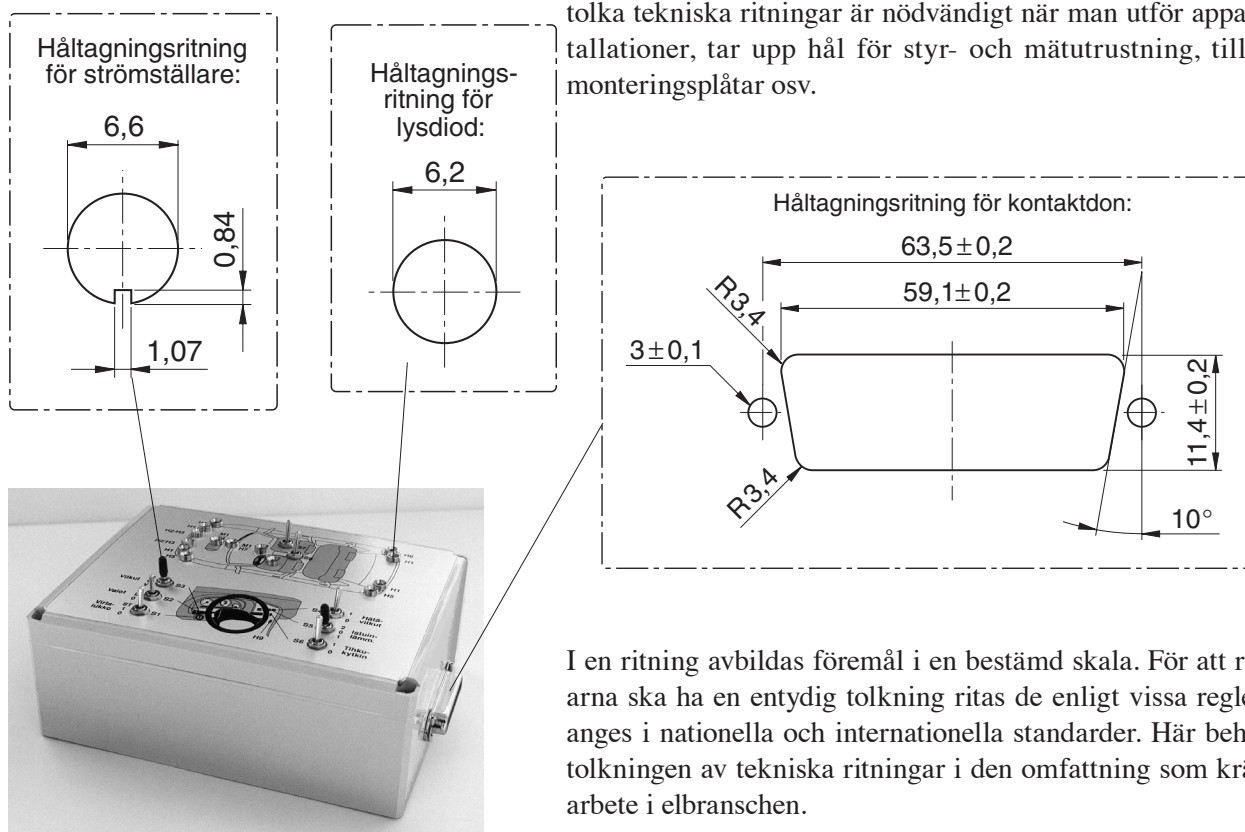
Övningsuppgifter	92	Kretsscheman	136
3.5 Elektromagnetiska reläer	96	Översiktsscheman	137
Det elektromagnetiska reläets uppbyggnad och funktion	96	Förbindningsscheman	138
Reläkontakter och deras funktion.....	97	Installationsritningar	139
Impulsreläer	98	4.3 Olika sätt att rita kretsscheman.....	140
Övningsuppgifter	99	Samlat ritsätt	140
3.6 Tidreläer	101	Sammanbundet ritsätt	140
Tillslagsfördröjt tidrelä	102	Obundet ritsätt	141
Frånslagsfördröjt tidrelä	102	Övningsuppgifter	142
Övningsuppgifter	103	4.4 Ritning av kretsscheman med obundet ritsätt	143
3.7 Kopplingsur, timer och programverk.....	106	Elkopplare och kontakter	143
Kopplingsur	106	Referensbeteckningar för elektriska apparater	143
Mekaniska kopplingsur	106	Kretsschemats uppbyggnad	144
Digitala kopplingsur	106	Tolkning av kretsscheman	148
Timer	107	Övningsuppgifter	150
Programverk	107	4.5 Förbindningsscheman och förbindningstabeller	160
Övningsuppgifter	108	Inre förbindningsscheman	161
3.8 Kontakter	109	Yttre förbindningsscheman	161
3.9 Termoreläer	110	Provning och felsökning av förbindningar	163
Termoreläets funktionsprincip	110	Förbindningstabeller	165
Termoreläets utlösningstid.....	110	Inre förbindningsschema med stamframställning	167
Trefasiga termoreläer	110	Övningsuppgifter	168
Motorskyddsbrytare	111	4.6 Ritningar inom elektronik och automation	173
Övningsuppgifter	112	Kretsscheman	173
3.10 Överströmsskydd	114	Mönsterkortsritning	175
Finsäkringar	114	Placeringsritning och komponentlista	175
Proppsäkringar	115	Scheman inom den digitala elektroniken	176
Greppsäkringar	116	Logikskeman.....	178
Dvärgbrytare	117	4.7 Programmerbara reläer	180
Mekaniska motorskyddsbrytare.....	119	Grundläggande uppställning.....	182
Övningsuppgifter	120	Ingångskopplingar	183
3.11 Termostater	122	Utgångskopplingar	184
Bimetalltermostater	122	Ingångs- och utgångskopplingslista samt anslutnings- och logikschema	185
Stavtermostater	123	Programmering	186
Kapillartermostater	123	Simulering av program	188
Elektroniska termostater	124	Grundfunktioner	189
Termostater i elscheman	125	Timerfunktioner	192
3.12 Tryckstyrda strömställare	126	Räknarfunktioner	196
Övningsuppgifter	127	Analoga funktioner	199
3.13 Beröringsfria lägeskopplare och gränslägesbrytare	129	Övningsuppgifter	204
Mekaniska gränslägesbrytare	129	5. ELSÄKERHET	215
Induktiva närvarogivare.....	130	5.1 Eldistributionsnätet	215
Kapacitiva närvarogivare.....	131	5.2 Elströmmens farlighet.....	217
Fotoelektriska närvarogivare	131	Människokroppens impedans	217
Närvarogivare som fungerar med ultraljud.....	133	Fysiologiska verkningar av elström.....	218
Magnetiska närvarogivare	133	Effekten av växelström på en människa	219
Flottörbrytare	133	Effekten av likström på en människa	219
4 ELRITNINGAR.....	134		
4.1 Standardisering	134		
4.2 Klassificering av elritningar.....	135		
Apparatscheman	135		
Tidsdiagram	135		

	Första hjälpen vid elolyckor	220		och skarvsladdar	276
	Övningsuppgifter	221		Anslutningsledningar för enfasström	276
5.3	Skydd mot elchocker	222		Skarvsladdar för enfasström	279
	Skydd mot beröring			Anslutningsladdar för rörlig elmateriel	281
	av spänningsförande delar	222		Anslutnings- och skarvsladdar för flyttbar	
	Skydd mot indirekt beröring	222		elmateriel som drivs med trefasström	282
	Uttag i klass 0 i gamla installationer ...	228		Övningsuppgifter	286
	Övningsuppgifter	229	6.3	Telekommunikationskablar	294
5.4	Skyddsklasser för elmateriel	232		Instrumenteringskablar	294
	Elmateriel i skyddsklass 0	232		Telekablar och kablar	
	Elmateriel i skyddsklass I	232		för generell nätkabling	298
	Elmateriel i skyddsklass II	234		Antennkablar	302
	Elmateriel i skyddsklass III	235	6.4	Installation av plastkablar	304
5.5	Jordfelsbrytare	236		Förläggningssätt och hantering	304
	Jordfelsbrytarens funktionsprincip	236		Installationsapparater	
	Märkvärden för jordfelsbrytare	237		och tillbehör för installation	304
5.6	Skydd av elmateriel på driftplatsen	239		Klamring och skydd av kablar	306
	Kapsling av elmateriel	240		Installation av kabel	
	Övningsuppgifter	240		i installationsapparater	307
5.7	Säkerheten vid elarbeten	246		Övningsuppgifter	309
	Elolyckor	246	6.5	Belysningsinstallationer	311
	Yrkeskunnighet	248		Belysningsströmställare	
	Övervakning av elsäkerhetsåtgärder	248		och belysningskretsar	311
	Elarbeten som får utföras			Dimmerkretsar	312
	av vanliga elanvändare	249		Ledarfärger i belysningsinstallationer	313
	Driftåtgärder, underhållsarbete och			Övningsuppgifter	314
	funktionskontroll	250		Ljustekniska storheter och ljuskällor ...	323
	Arbete utan spänning	251		Glödlampor och halogenlampan	324
	Arbete nära spänning	251		Lysrör	326
	Arbete med spänning	252		Reglering av lysrör	329
5.8	Bestämmelser och anvisningar			Kompaktlysror	330
	som reglerar elarbeten	253		Diodlampor	331
	Elbehörighetsklasser	254		Urladdningslampor	333
	Tillstånd för elarbeten	255		Metallhalogenlampor	333
	Besiktning av elinstallationer	256		Högtrycksnatriumlampor	334
				Övningsuppgifter	335
6	GRUNDERNA I		6.6	Kontrollmätningar på elmateriel	340
	ELINSTALLATIONSTEKNIK	257		Föreskrifter som gäller	
6.1	Installationskablar och installationsledare	257		elverkstäder och ellaborationer	340
	Benämningar	257		Okulär kontroll av elapparater	341
	Ledarstorlekar	258		Mätningar på reparerade elapparater ...	341
	Typbeteckningar	259		Övningsuppgifter	344
	De vanligaste kabeltyperna	261	6.7	Inkoppling av elmotorer i elnätet	346
	Kablarnas egenskaper och märkvärden	263		Asynkronmotors uppbyggnad	346
	Benämningar och			Uppgifter på en	
	identifieringsfärger för ledare	264		asynkronmotors märkskylt	347
	Ledarnas färg i kablar	265		Direkstar av trefasmotor	349
	Mekaniskt och elektriskt			Starström och stratvridmoment	349
	skydd av kablar	266		Motorskydd	350
	Överströmsskydd för elledningar	266		Översiksschema och kretsschema	
	Avisolering av kablar och ledare	269		vid koppling för direktstart	352
	Övningsuppgifter	269		Reversering av trefasig asynkronmotor	353
	Ledaranslutningar	272		Termistorskydd för motor	355
	Övningsuppgifter	275		Stjärntriangelstart	356
6.2	Böjliga anslutnings- och skarvledningar	276		Mjukstartare	357
	Benämningar på anslutnings-			Övningsuppgifter	357

1 TEKNISK RITNING

1.1 ALLMÄNT

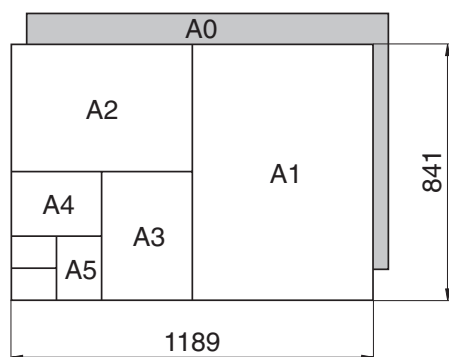
Det här avsnittet handlar om grunderna i maskinritning. Att kunna tolka tekniska ritningar är nödvändigt när man utför apparatins-tallationer, tar upp hål för styr- och mätutrustning, tillverkar monteringsplåtar osv.

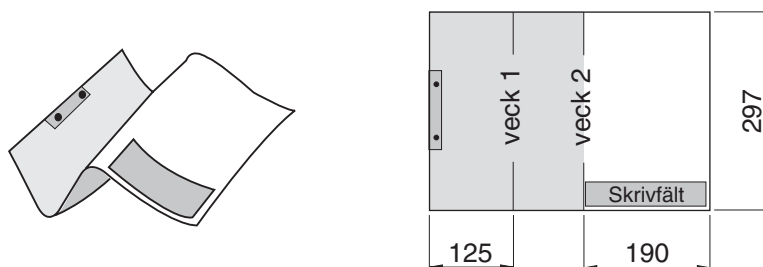
I en ritning avbildas föremål i en bestämd skala. För att ritningarna ska ha en entydig tolkning ritas de enligt vissa regler som anges i nationella och internationella standarder. Här behandlas tolkningen av tekniska ritningar i den omfattning som krävs för arbete i elbranschen.

Vikning av ritningar

För en teknisk ritning väljs ett lämpligt format ur A-serien. Grundformatet är arket A0, som har arean 1 m². Nästa format i serien får man alltid genom att halvera arkets långsida. Alla format i serien är sinsemellan likformiga och förhållandet mellan arkets kort- och långsida är 1:√2.

Ritningar i format A3 som förvaras i A4-pärmar viks på följande sätt:

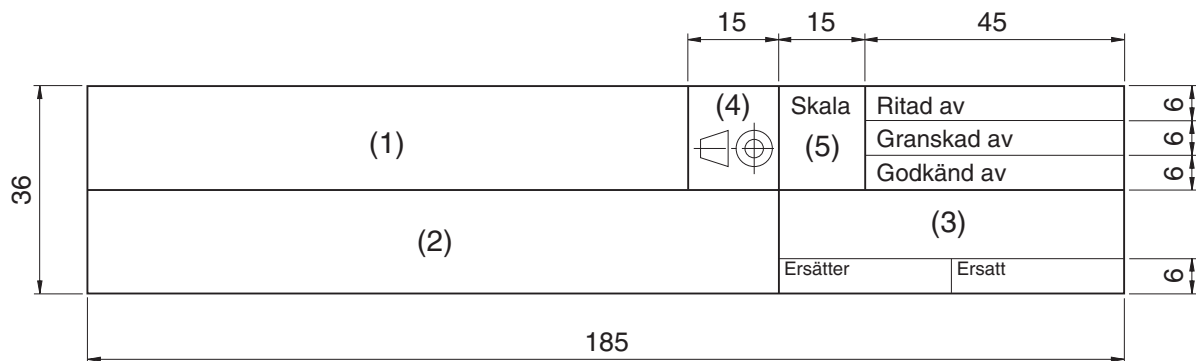

Skrivfält

Utöver det egentliga ritningsfältet har varje ritning ett skrivfält, av vilket framgår

- ritningens ägare (1)
- benämningen på den del eller sak som ritningen framställer (2)
- ritningens nummer (3)
- symbolen för vyplaceringsmetoden (4)
- ritningens skala (5)
- uppgifter om vem som ritat, granskat och godkänt ritningen inklusive dateringar.

Det finns många olika typer av skrivfält som används i olika sammanhang. Nedan visas ett enkelt skrivfält.

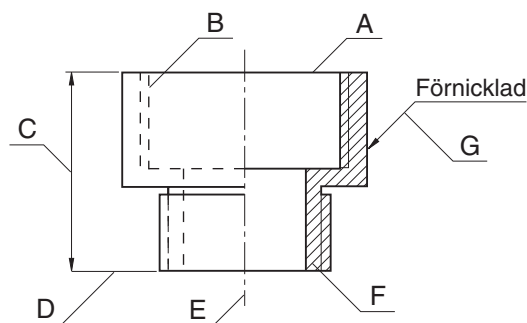
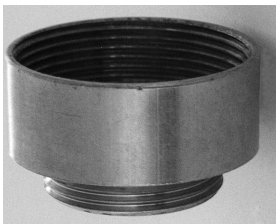
1.2 LINJER OCH TEXT

Linjer

En teknisk ritning är en konturritning som visar föremålets konturer och kanter likt en ståltrådsmodell.

För att underlätta tolkningen av ritningen används olika typer av linjer.

Benämningar för olika linjetyper:

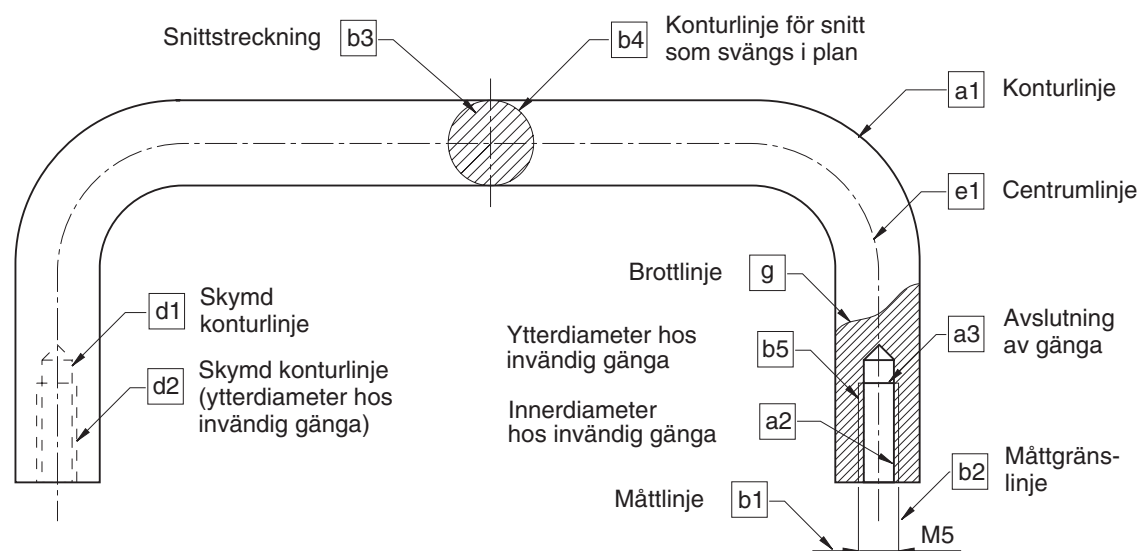
- A Konturlinje
- B Skymd konturlinje
- C Måttlinje
- D Måttgränslinje eller syftlinje
- E Centrumlinje
- F Snittstreckningslinje
- G Hänvisningslinje

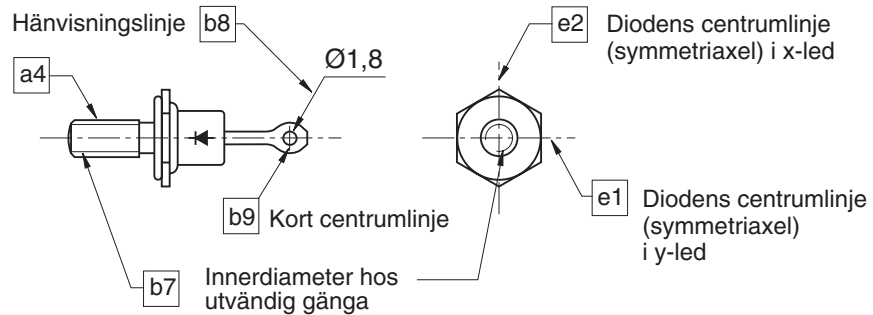
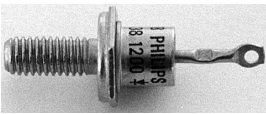
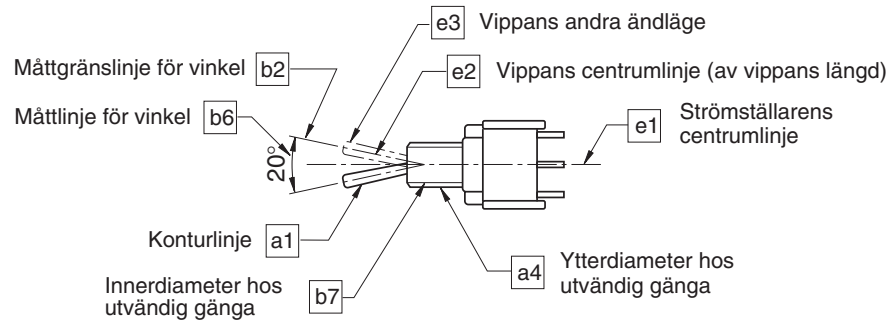
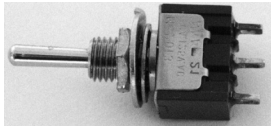
I standarderna beskrivs linjetyperna, deras grovlekar och användningsområden.

Benämning	Linje	Grovlek			Användningsområde
a Heldragen grov linje		0,7	0,50	0,35	Synliga kanter och konturlinjer.
b Heldragen fin linje		0,35	0,25	0,18	Måttlinjer, måttgränslinjer, hänvisningslinjer, snittstreckningslinjer och korta centrumlinjer.
c Heldragen medelgrov linje		0,5	0,35	0,25	Eltekniska symboler.
d Streckad medelgrov linje		0,5	0,35	0,25	Skymda kanter, konturlinjer och gränslinjer. I samma ritning används bara en av dessa två linjetyper.
Streckad fin linje		0,35	0,25	0,18	
e Streckprickad fin linje		0,35	0,25	0,18	Centrumlinjer, symmetrilinjer och gränser för rörelseområden.
f Streckprickad fin linje, medelgrov vid ändar och eventuella brytpunkter					Snittlinjer.
g Heldragen fin frihandslinje		0,35	0,25	0,18	Brottlinjer.

Vilka linjegravlekar som väljs beror på slaget avritning och ritningens storlek. För små ritningar används linjegravlekar på 0,5–0,18 mm. När man ritat för hand använder man tuschpennor som finns för olika linjegravlekar. Utför man ritningen med dator väljer man rätt linjegravlek i programmet.

Exemplen nedan föreställer handtaget till en elektrisk apparat i ett elskåp (naturlig storlek), en vippströmställare och en diod:

Textning i ritningar

För att ritningarna ska vara lätta att läsa har man standardiserat formen och storleken på de bokstäver och siffror som används. Två huvudtyper av text förekommer: lutande och rak.

I standarderna anges bestämda mått för tecknen och deras inbördes avstånd. När man textar för hand använder man textmallar och tuschpenna.

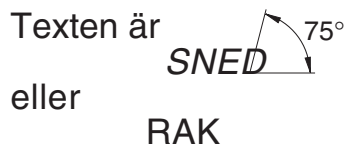
Använder man dator bestäms textens utseende av den font (typsnitt) som väljs i programmet. Fonten ska väljas så att resultatet ser bra ut och följer standarden. För små ritningar använder man teckenhöjderna (teckengraderna) 3,5 mm, 2,5 mm och 1,8 mm och medelgrova linjer. Tecken med höjden 3,5 mm textas med 0,35 mm tuschpenna och 2,5 mm text med 0,25 mm tuschpenna. Minsta radavståndet är 1,4 x teckenhöjden och minsta ordmellanrummet 0,6 x teckenhöjden.

Bokstäver och siffror på ritningar är antingen:

1. STORA eller

2. små siffror och bokstäver beroende på ritningens storlek.

Fonten för stor text är Helvetica 13,2 (Plain) och för liten Helvetica 9,2. Den här bildtexten är skriven med fonten Helvetica 9.

Inställning	Förhållande	Mått / mm		
h Stora bokstävers höjd Siffrors höjd	h	3,5	5	7
c Små bokstävers höjd	0,7 h	2,5	3,5	5
a Minsta teckenavstånd	0,2 h	0,7	1	1,4
b Minsta radavstånd	1,4 h	5	7	10
e Minsta ordmellanrum	0,6 h	2,1	3	4,2
d Linjegrovlek	0,1 h	0,35	0,5	0,7

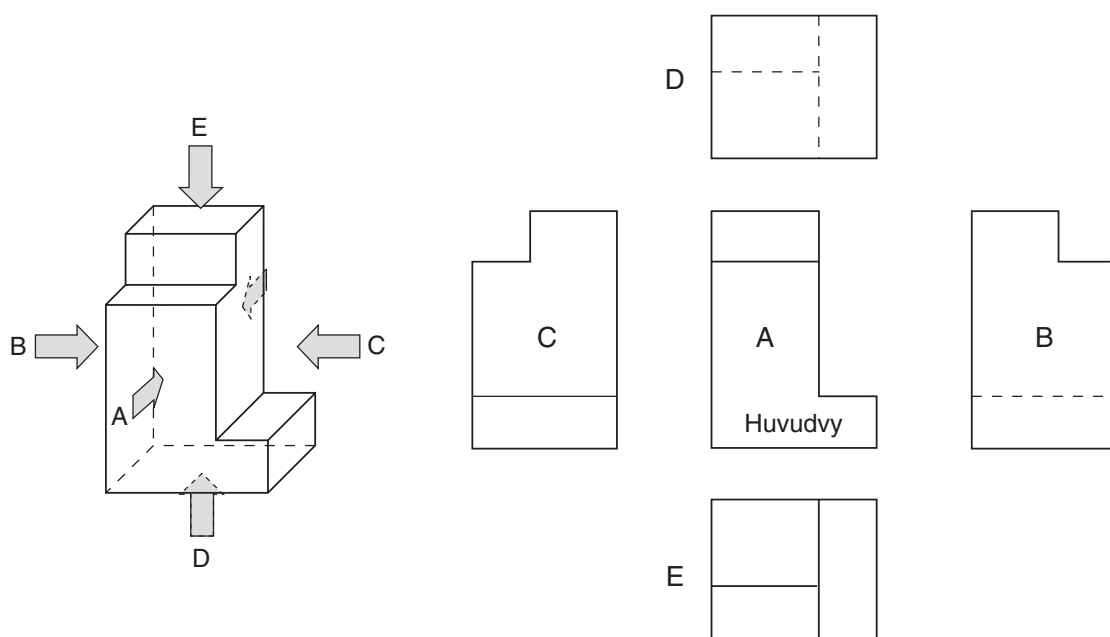
1.3 PROJEKTIONSMETODER

Vinkelräta parallellprojektioner

Vid vinkelrät parallellprojektion avbildas en kropp i ett plan med hjälp av strålar som löper genom kroppens hörnpunkter och kanter och träffar planet vinkelrätt. Vid teknisk ritning tänks kroppen alltid projicerad med någon av sina huvudytor parallell med ritningens plan.

För att avbildningen av ett föremål ska ge tillräcklig information för tillverkningen räcker det vanligen inte med en projektion (eller vy) av föremålet. För att de olika vyerna ska kunna tolkas entydigt måste de alltid vara placerade på ett bestämt sätt i förhållande till varandra.

Om man av föremålet nedan ritar vyer ur alla projektningsriktningar blir det "avbildat" från alla håll.

- Huvudvyn visar föremålet sett i riktningen A.
- Vy B visar föremålet när det roterats 90° åt höger.
- Vy C visar föremålet när det från läget i huvudvyn roterats 90° åt vänster. Vyerna D och E visar föremålet när det kantrats 90° uppåt resp. nedåt.

	Skala	Ritad av
		Granskad av
		Godkänd av

Symbolen för den europeiska vyplaceringsmetoden.

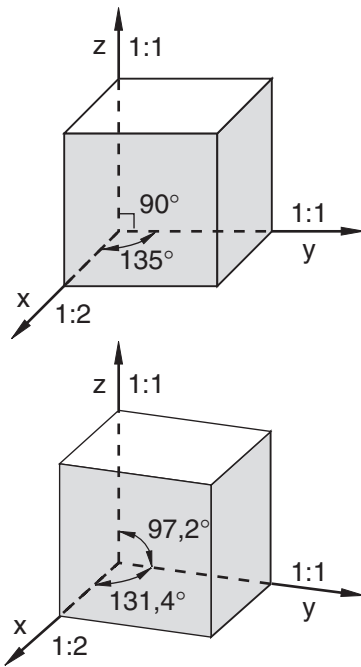
	Skala	Ritad av
		Granskad av
		Godkänd av

Symbolen för den amerikanska vyplaceringsmetoden.

Den vyplaceringsmetod som beskrivits ovan kallas den europeiska. Symbolen för vyplaceringsmetoden ska anges i ritningens skrifvfält.

I den amerikanska vyplaceringsmetoden tänker man sig att man går runt föremålet och ritar av det sida efter sida på golvet. Vyn från höger placeras till exempel till höger om huvudvyn.

Vanligen räcker det med tre vyer för att avbilda föremålets alla former, ibland räcker två.

En kub avbildad genom två axonometriska projektioner.

Axonometriska projektioner

En axonometrisk avbildning av ett föremål uppstår om det projiceras lutat så att ingen av dess huvudytor är parallell med ritningsplan.

En axonometrisk bild är åskådlig men svårare att rita och måttsätta än en bild åstadkommen med det vinkelräta projektionssättet.

Figuren till vänster visar två axonometriska projektioner: i den första är y- och z-axlarna vinkelräta mot varandra och x-axeln bildar 135° vinkel med båda. I y- och z-axlarnas riktning ritas föremålet i skala 1:1 och i x-axelns i skala 1:2.

I den andra axonometriska projektionen, som också används ofta, är skalorna längs de tre axlarna de samma som ovan, men vinklarna mellan axlarna är andra än i det första fallet.

Snitt

Former och konturer inuti föremål framträder klarare om vyerna kompletteras med snitt. En snittbild fås när man ritat den snittyta som uppstår vid ett tänkt snitt genom föremålet. Snittet görs vanligen längs en centrumlinje.

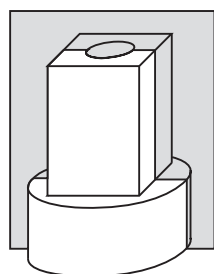
De olika typerna av snitt delas in i

- hela snitt
- halva snitt
- delsnitt.

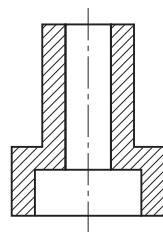
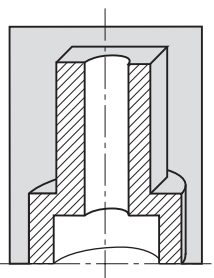
I vidstående figur visas hur ett helt snitt uppstår.

Ofta är det lämpligt att välja snittlinjer som går i olika plan. Ett sådant snitt, som kallas halvt, kan göras till exempel när föremålet är symmetriskt. Snittet begränsas då av symmetriaxeln.

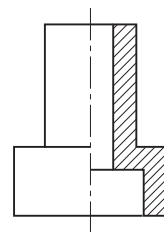
Ett delsnitt innebär att man skär ut en del av föremålet för att få någon skymd detalj att framträda.

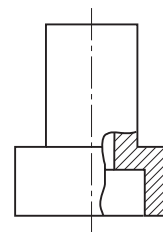
Helt snitt

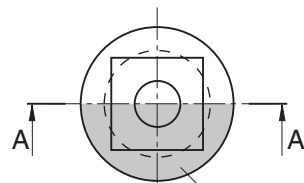
Helt snitt A - A

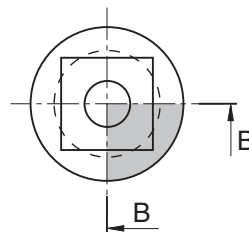
Halvt snitt B - B

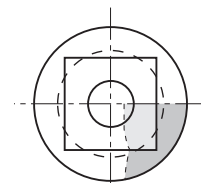
Delsnitt

Bortskuren del

B

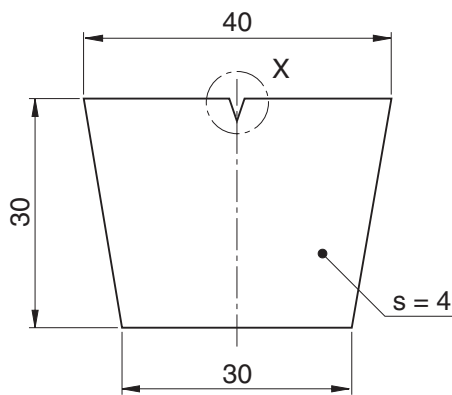

Bilderna på sidorna 9 och 10 visade olika snitt. Bilden av förminskningsnippeln med benämningar på linjetyper innehöll ett halvt snitt, och bilden av handtaget ett helt snitt av handtaget som var placerat inne i handtaget och svängt i plan.

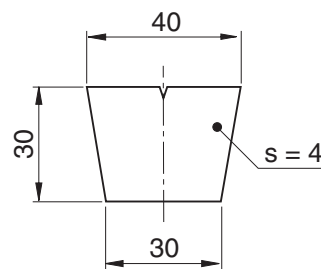
Skalor

Om ett föremål är ritat i naturlig storlek är skalan 1:1 (ett till ett). Ofta är föremål dock så stora att de inte kan ritas i naturlig storlek. De ritas då förminskade. Ofta använda förminskningsskalor är 1:2, 1:5, 1:10; 1:20, 1:50, 1:100, 1:200 och 1:500. På kartor används ännu mindre skalor.

Mycket små föremål åter måste ibland ritas förstorade. Förstoringskalor som används är 2:1, 5:1 och 10:1.

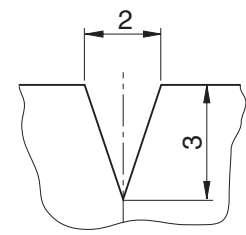

Föremålet är ritat i naturlig storlek (1:1).

Föremålet är ritat i skala 1:2 och alltså förminskat.

Detalj X 5:1

Den förstorade detaljen är ritad i skala 5:1.

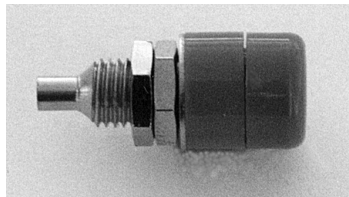
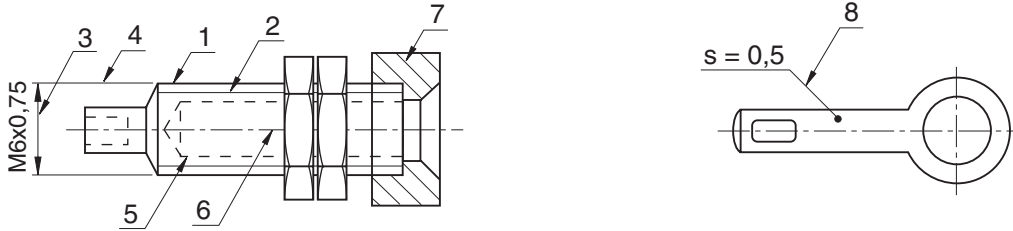
	Skala	Ritad av
	1:5	Granskad av
		Godkänd av

Symbolen för den europeiska vyplaceringsmetoden.

Ritningens huvudskala anges i skrivfältets skalruta. Om någon detalj på ritningen ritats i en avvikande skala ska denna skala anges vid detaljen (på bilden detalj X). Om någon dimension hos en detalj inte ritas i skala ska måttuppgiften strykas under.

ÖVNINGSUPPGIFTER

1/B a) Namnge linjerna 2-8 enligt användning och ange deras typografiska benämning. Vyerna är ritade med linjegruppen 0,35 mm. Som exempel visas linjen 1.

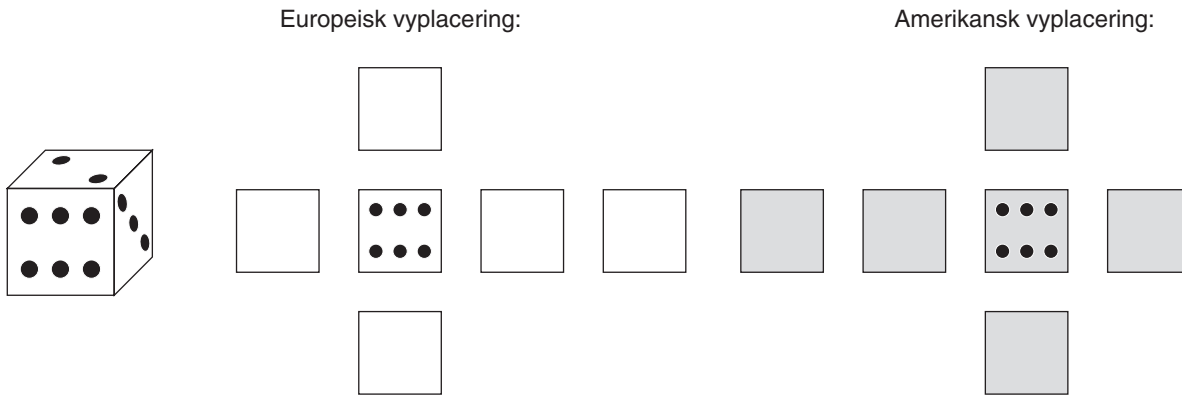

1. Konturlinje, 0,35 mm, heldragen linje
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....
6. ....
7. ....
8. ....

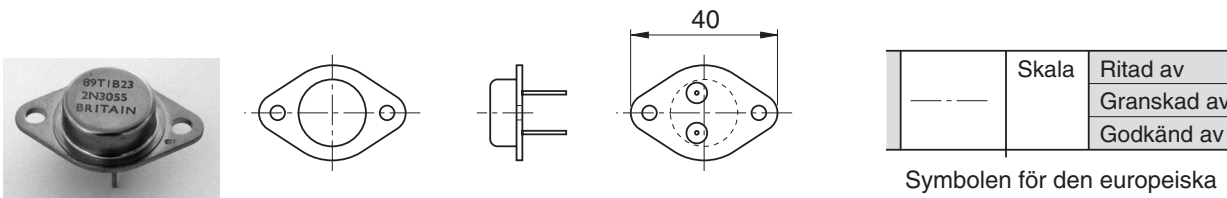
b) Vilken fontstorlek (grad) använder du när du anger måtten i en ritning med dator?

.....

2/L Rita tärningens ögon på rätt ställen i vyerna. Summan av antalet ögon på motstående sidor är 7.

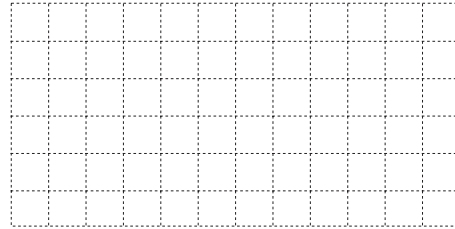
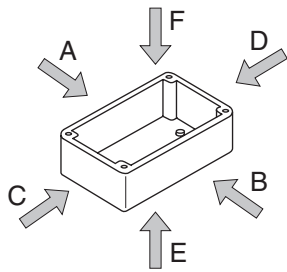

3/B Ange vyplaceringsmetoden och skalan i vilken vyn av transistorn är ritad i skrifvältet.

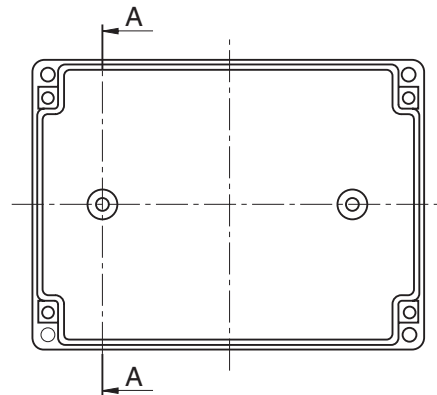

Symbolen för den europeiska vyplaceringsmetoden.

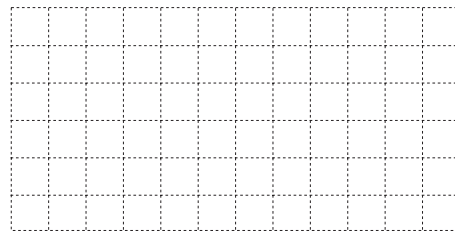
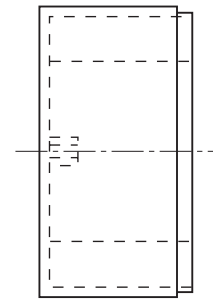
- 4/B** a) Rita vyerna i riktningarna A och B enligt den europeiska vyplaceringsmetoden.
 b) Rita snittet A-A (projektion D).

Snitt A-A:

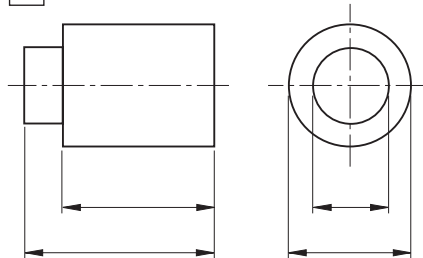

Vy C:

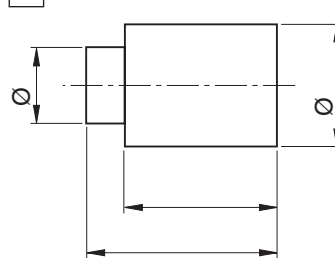

- 5/B** Bestäm sträckorna i figurerna A-C genom mätning, och skriv måtten ovanför måttlinjerna. I figur A är föremålet ritat i skala 1:1, i figur B i skala 1:5 och i figur C i skala 2:1.

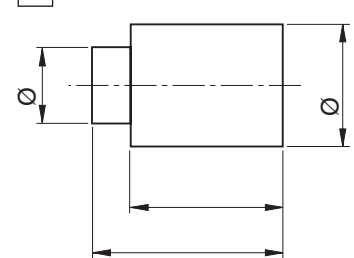
A Skala 1:1

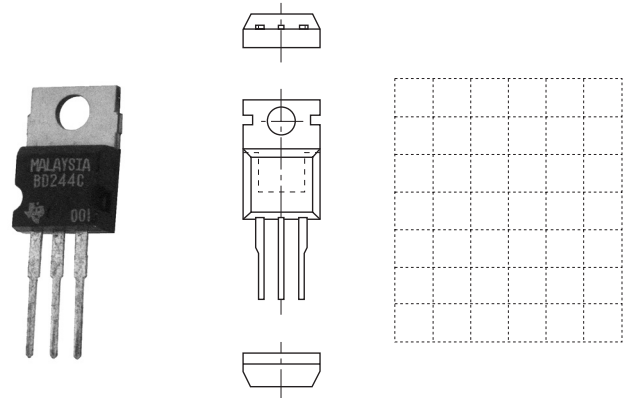
B Skala 1:5

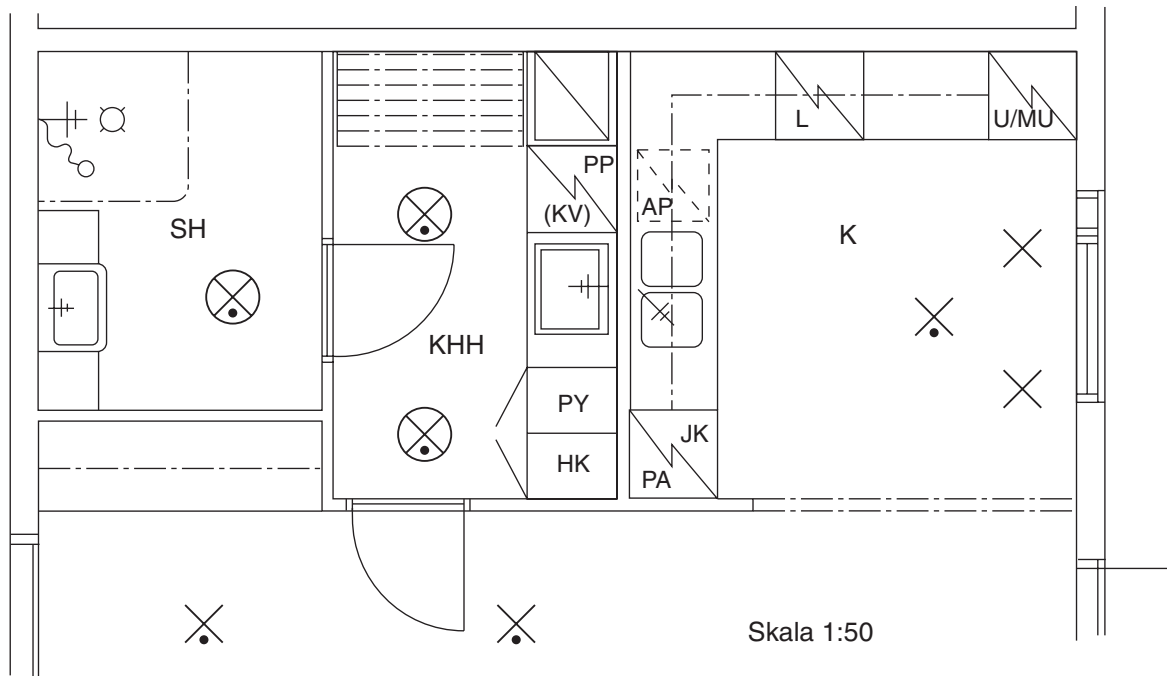
C Skala 2:1

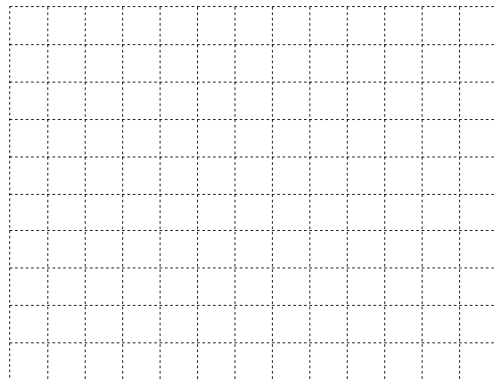
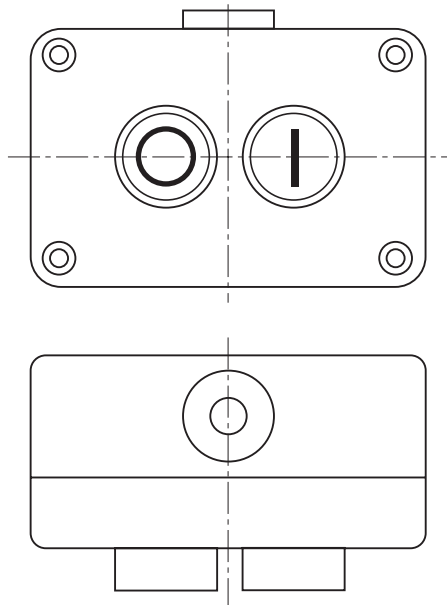
- 6/E** Rita en sidovy av transistorn sedd från vänster.

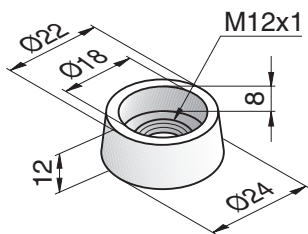
7/E I ritningen nedan anges platser för takarmaturer. Måttsätt armaturernas avstånd från väggarna. Planritningen är ritad i skala 1:50.

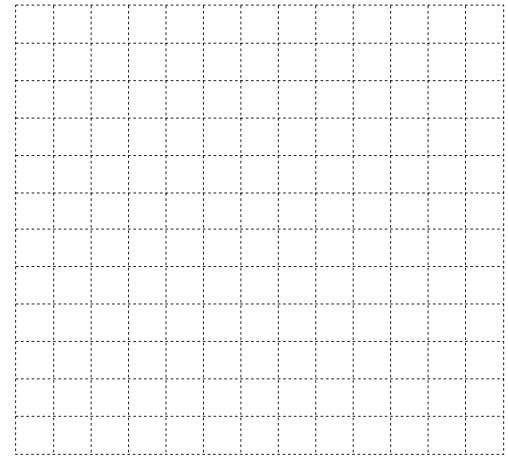
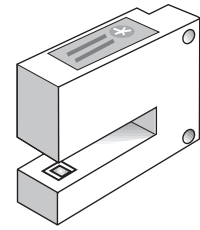
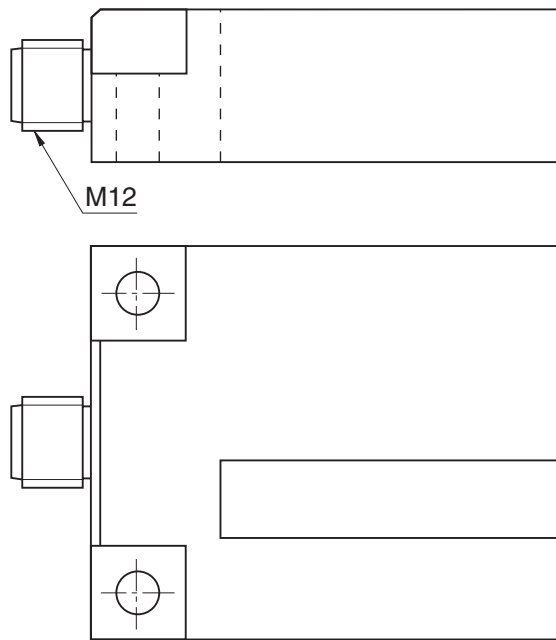
8/B Rita den tredje vyn till höger om den övre vyn.

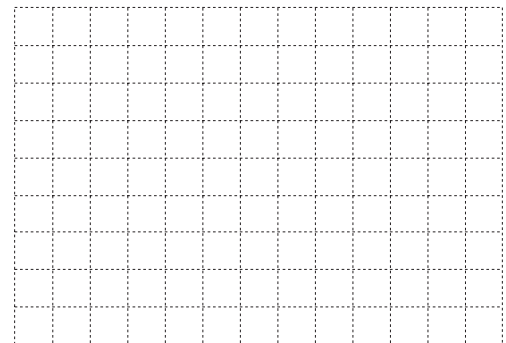
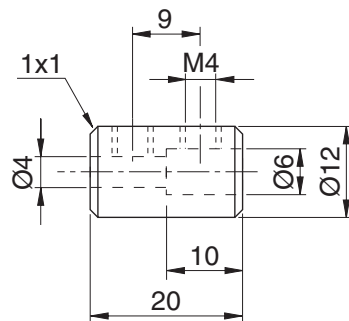
9/B Figuren nedan föreställer en monteringsmutter för en vippströmställare. Rita ett halvt snitt av muttern i skala 2:1 och ett helt snitt i skala 1:1.

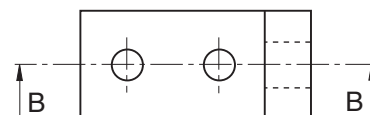
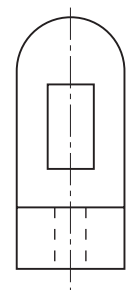
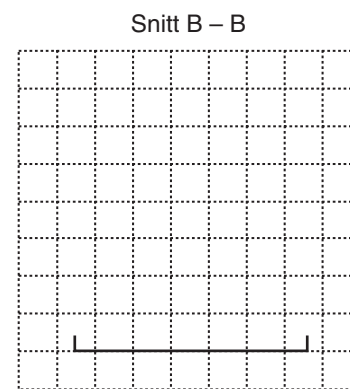
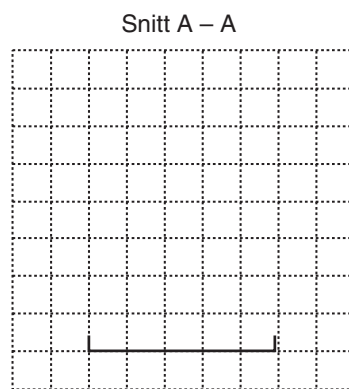
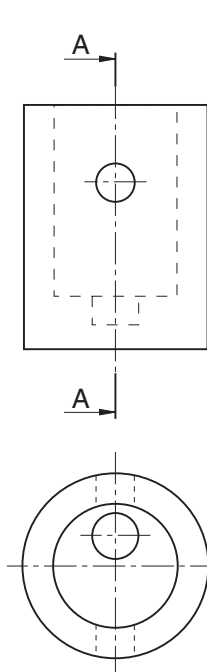
10/B Ritningarna avbildar en fotocell av gaffeltyp. Rita en sidovy från vänster till höger om den nedre vyn.

11/L Rita ett helt snitt av skarvmuffen nedan i skala 2:1.

12/E Rita snitten som hela snitt.

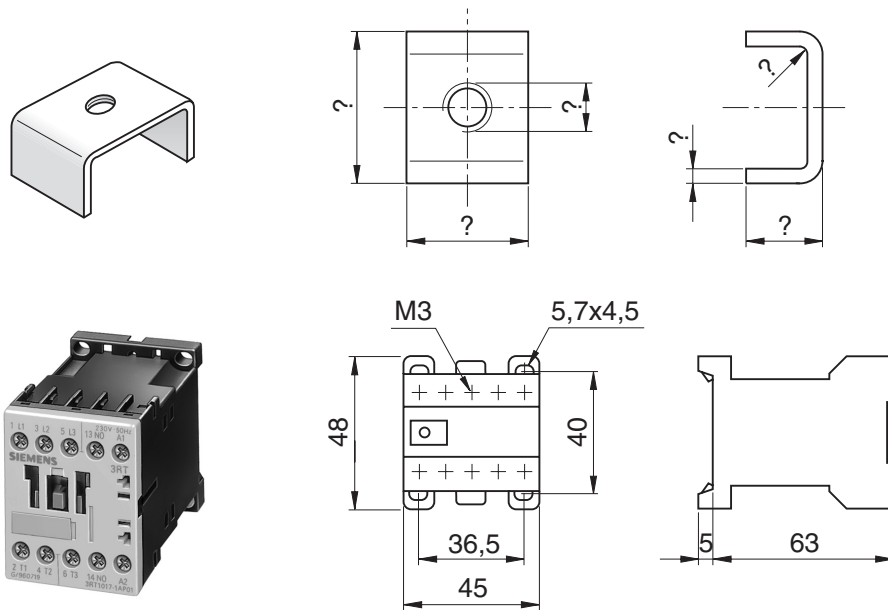
1.4 MÅTTSÄTTNING

En måttsatt ritning är en anvisning till tillverkaren och montören. Med hjälp av de olika vyerna i ritningen kan montören bilda sig en uppfattning om föremålets form och om

- hur det ska tillverkas
- hur mycket plats det tar på installationsplatsen
- hur monteringen ska utföras.

För att föremålet ska kunna tillverkas och monteras enligt ritningen

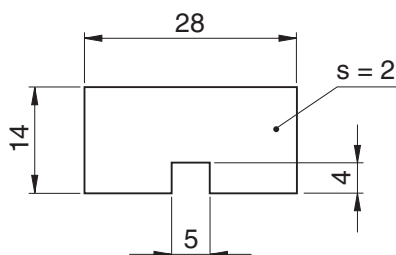
- ska måtten placeras rätt från tillverkningsynpunkt
- ska alla nödvändiga mått anges, samtidigt som överflödiga mått helst inte ska tas med
- ska måtten kunna tolkas bara på ett sätt.

För att montera en kontaktor måste man känna till

- avståndet mellan fästskruvarna
- kontaktorns yttermått.

Måttlinjer och måttuppgifter

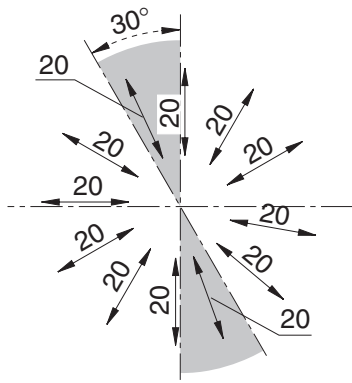

I måttsättningen ingår måttlinjer, hjälplinjer, hänvisningslinjer och måttuppgifter.

Måttlinjerna ritas som sträckor parallella med de avstånd som ska måttsättas. Måttlinjerna för vinklar och kordor är båglinjer.

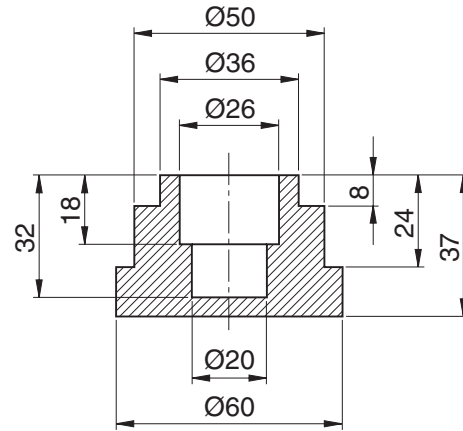
Måttlinjerna avslutas med pilspetsar vars vinkel är ca 15° och längd ca 6 gånger konturlinjens grovlek. Måttet skrivs i måttlinjens riktning och vanligen 0,5–1 mm ovanför mitten av måttlinjen.

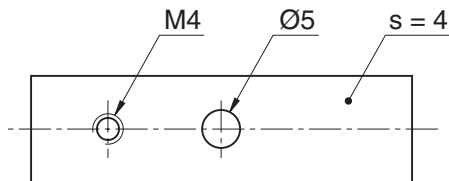

Lämplig sifferstorlek är 3,5 mm.

På tekniska ritningar anges måtten i millimeter och måttenheten skrivs inte ut. Bråkdelar av millimeter anges med decimalkomma. För tydlighetens skull placeras måttlinjerna på lagom avstånd från vyn och från varandra (8–10 mm).

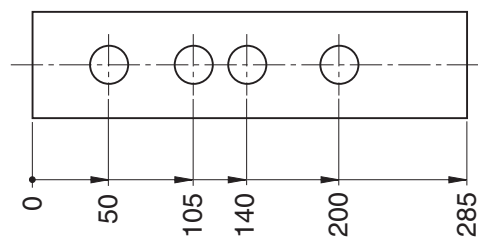
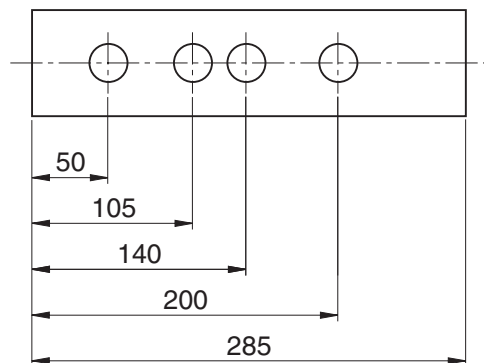
Måttlinjerna förskjuts utanför föremålet med hjälp av måttgränslinjer. Man bör undvika korsande måttgränslinjer. Måttgränslinjen ska utgå direkt från konturlinjen eller börja på ett avstånd av 0,5–1 mm från denna och nå ca 1,5–2 mm förbi måttlinjen.

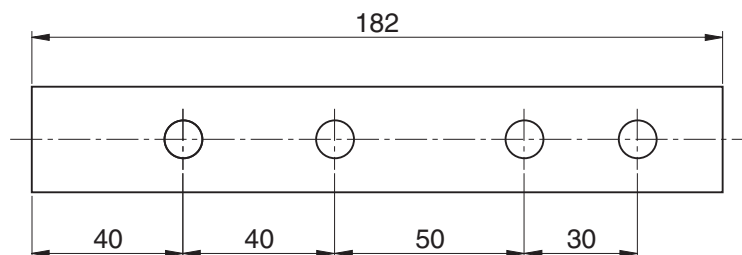
En hänvisningslinje avslutas med en pilspets om den slutar vid en konturlinje eller centrumlinje och med en punkt om den slutar inom föremålets konturer.

Måttsättningsmetoder

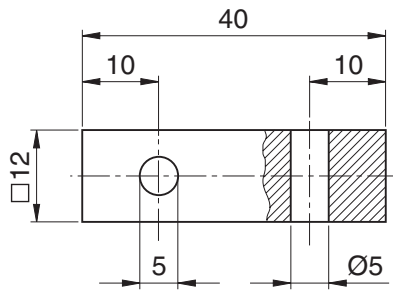
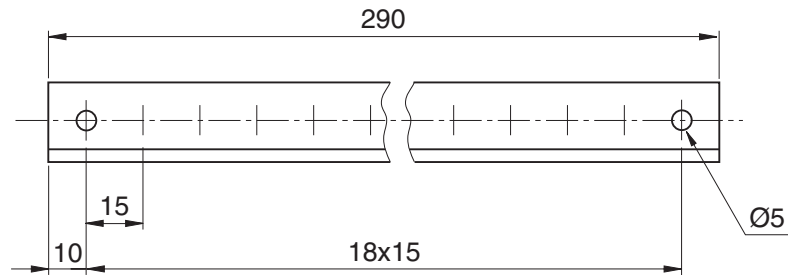
- Vid **baslinjemåttsättning** utgår man från ett (eller flera) basplan från vilket avstånden anges.

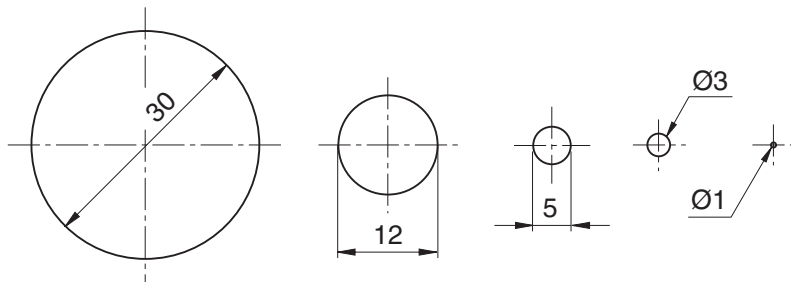
- Vid **kedjemåttsättning** sätts måtten efter varandra.

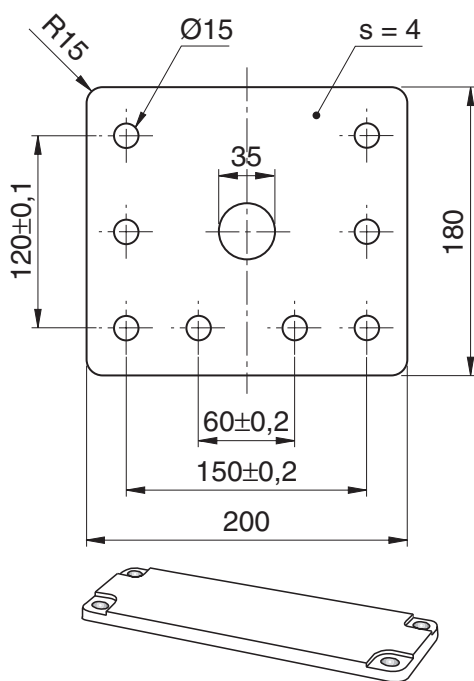
- **Delningar** måttsätts ofta enligt bilden nedan. Talet före gångertecknet anger delsträckornas antal och talet efter x deras längd.

- Vid måttsättning av **diametrar** används symbolen $\varnothing$ framför måttuppgiften. Symbolen används alltid då det inte annars framgår tillräckligt klart att det är fråga om ett diametermått.

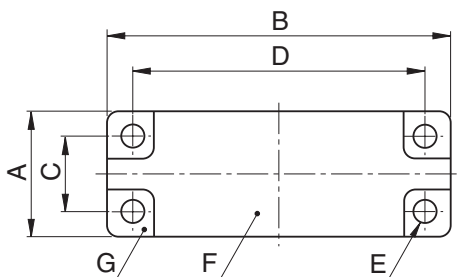
- **Symmetri** utnyttjas i ritningar till exempel
  - vid måttsättning av detaljer som ligger lika långt från symmetrilinjen (t.ex. hålens lägen på bilden här invid)
  - när ett föremål har symmetriskt belägna hål, krökningsradier e.d.; då räcker det att måttsätta ett ställe (på bilden hålens diameter och hörnens krökningsradier).

Olika mått är ofta förenade med en tolerans som anger hur mycket det verkliga måttet får avvika från det angivna. Hålavståndet som anges som 60 mm i ritningen till vänster ska till exempel efter borrarbningen ligga i intervallet 59,8–60,2 mm.

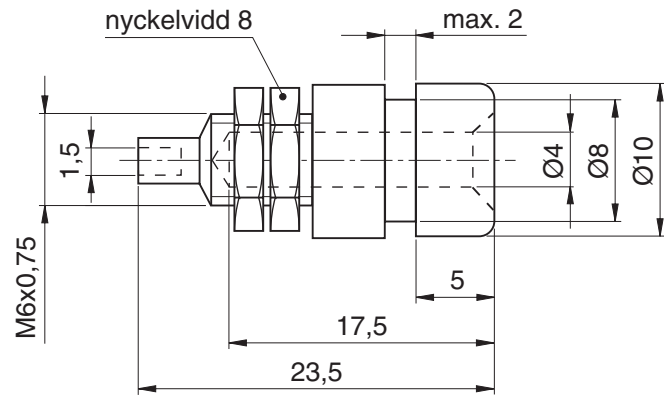
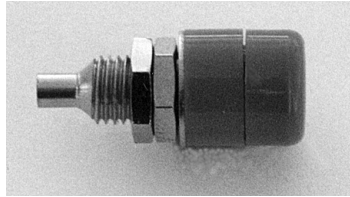
- **Tabellmåtsättning** används vid måttsättning av likformiga föremål av olika storlek.

Figuren till vänster föreställer en flänsskiva. I tabellen ges värdet på de mått som är markerade med bokstäver i ritningen.

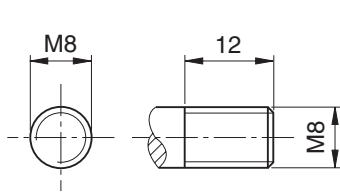

Flänsstorlek	Mått						
	A	B	C	D	E	F	G
1	49	141	30	120	7	10	5
2	85	217	62	193	9,5	10	5
3	127	332	80	292	11,5	15	8

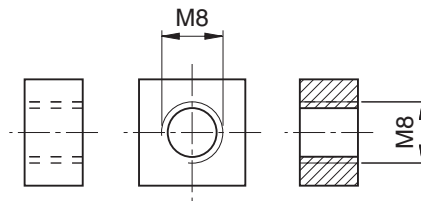
- **Gruppering av mått** används för att göra en ritning lättläst. Särskilt viktig är grupperingen när antalet mått i ritningen är stort. I figuren ges exempel på gruppering av diameter- och längdmått.

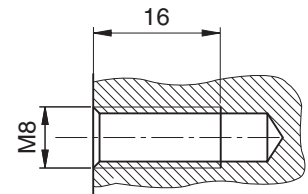
- **Gängor** framställs schematiskt i ritningar. Olika gängtyper och deras beteckningar behandlas utförligare i avsnittet om gängning.

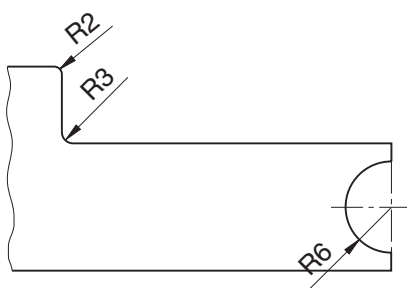
Utvändig gänga (skruvgänga).

Invändig gänga (muttergänga) utan och med skärning.

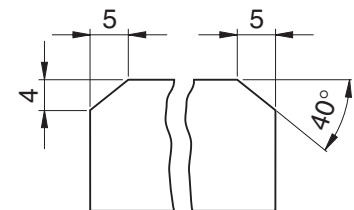
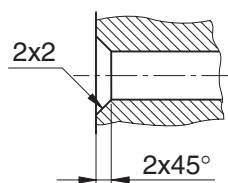
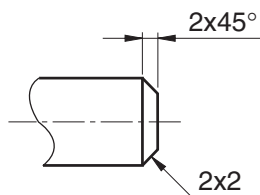
Gängat bottenhål.

- En **cirkels** radie markeras med bokstaven R framför måttuppgiften.

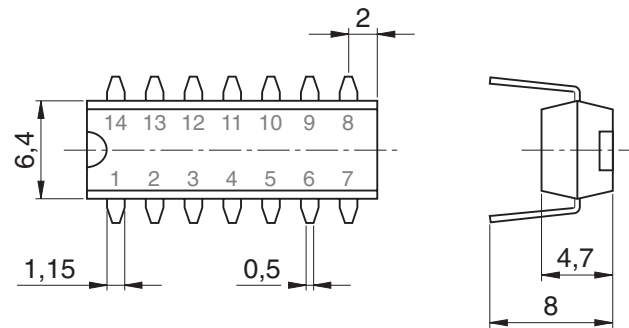
Radiebeteckningen används vid avrundningar på hörn och för krökta ytor.

- I figurerna nedan ges exempel på hur **avfasningar** anges.

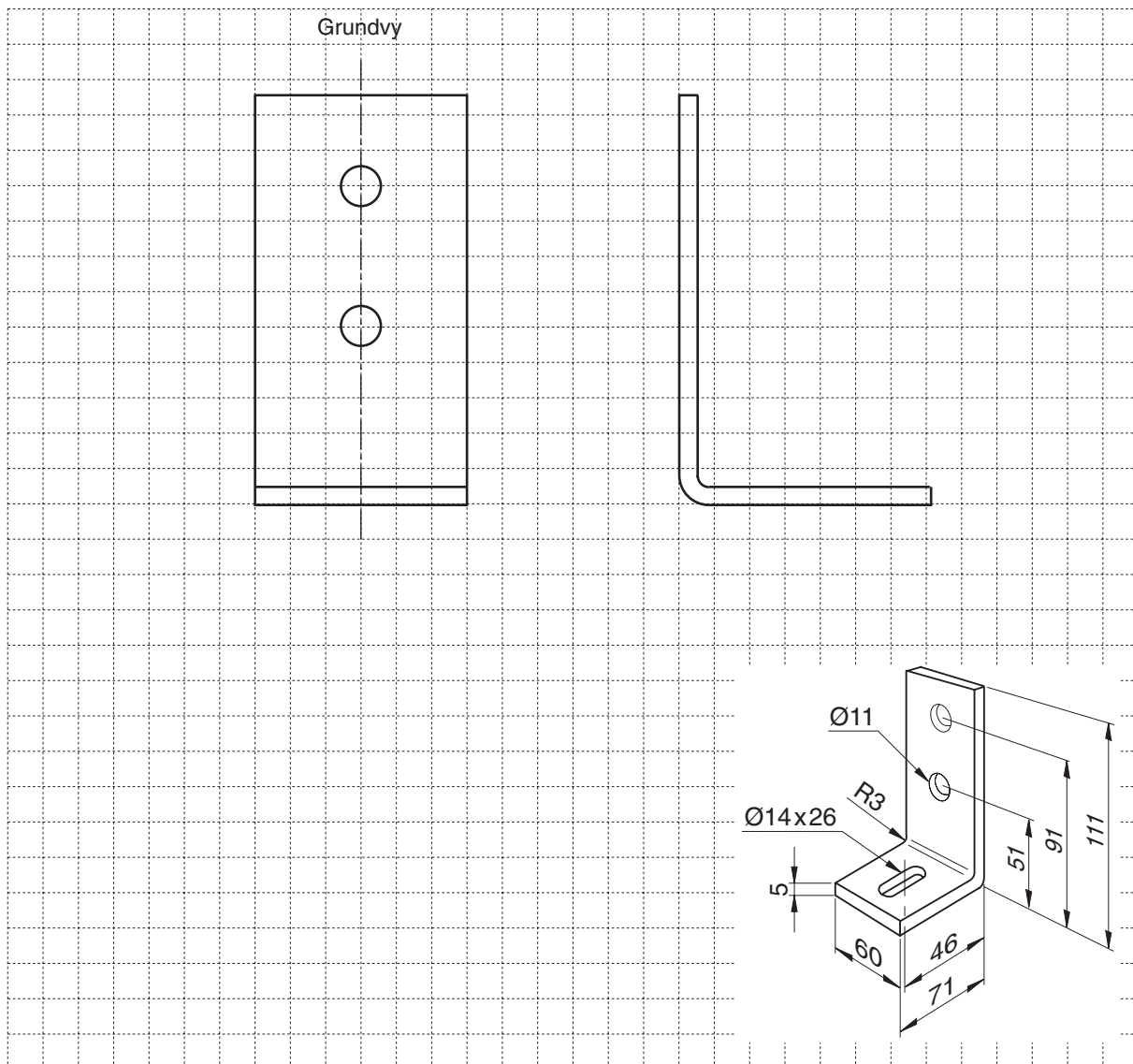

ÖVNINGSUPPGIFTER

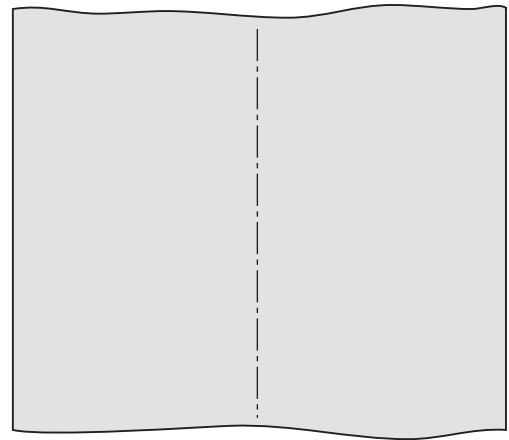
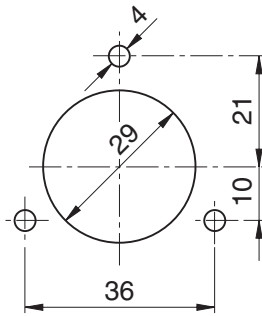
- 1/B** Ritningarna avbildar den integrerade kretsen TO-116. Måttsätt benens (eng. pin) platser i ritningen med hjälp av delningsmättet. De första benens avstånd från höger gavel är 2 mm och benavståndet är en tiondels tum dvs. 2,54 mm.

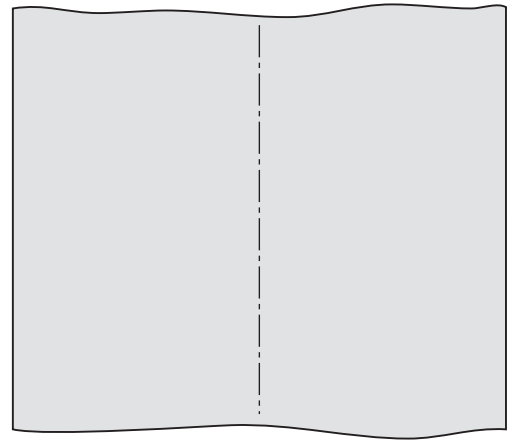
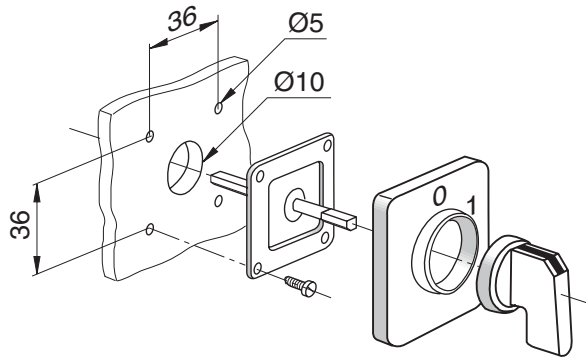
- 2/B** Rita en tredje vy av konsolen nedanför grundvyn och måttsätt konsolen. Skala 1:2.

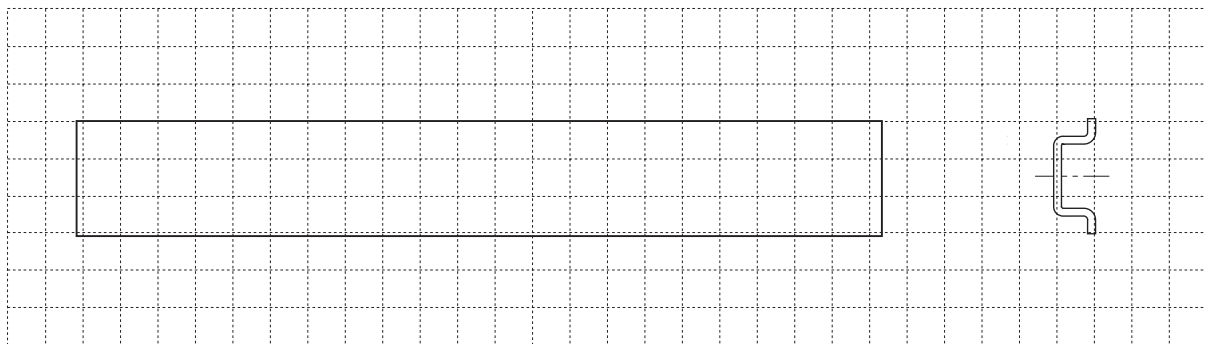
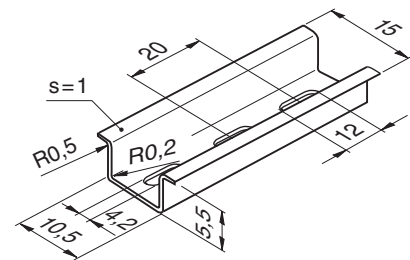
3/L a) Markera fläktöppningarnas mittpunkter på centralskåpets sidovägg, skala 1:1.

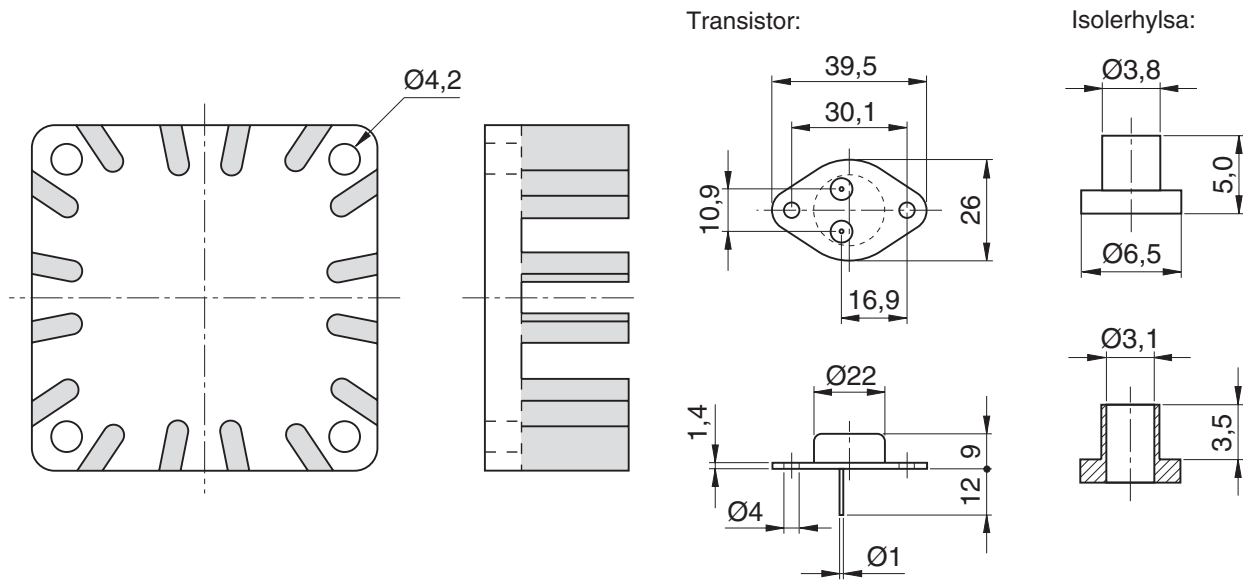
b) Markera de ställen på frontskivan där hål ska borras för vridströmställaren. Skala 1:1.

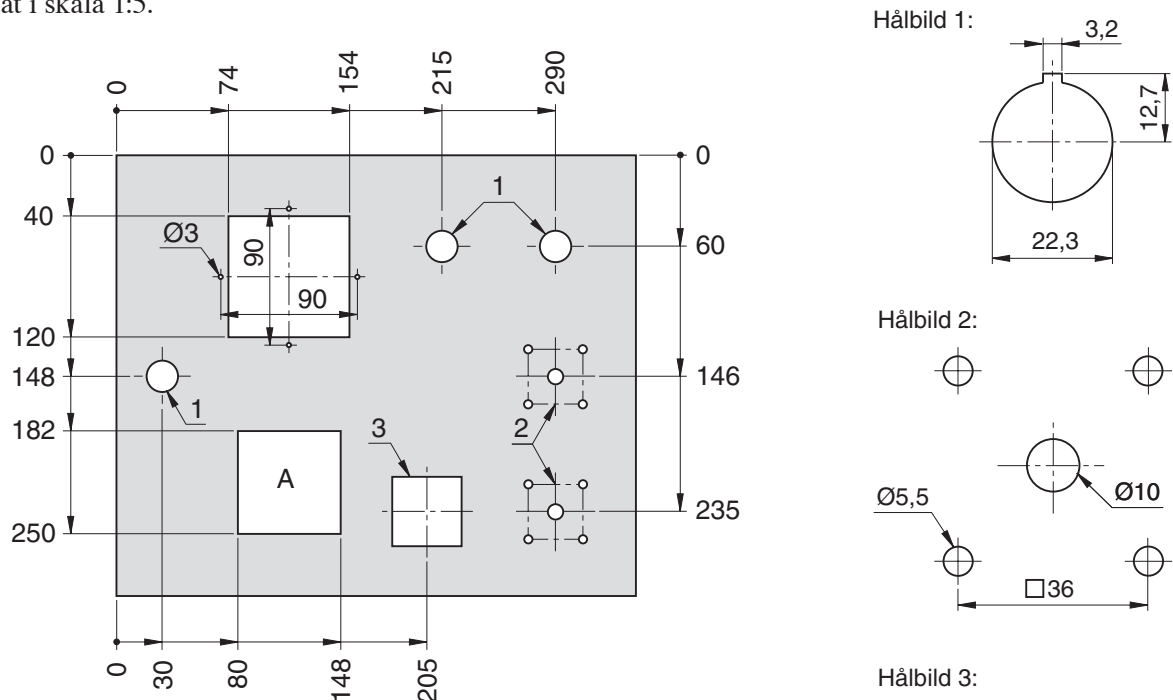
4/B Ritningen till höger föreställer en DIN-skena. Komplettera grundvyn (skenan i längdriktningen) och sidovyn (skenan sedd från vänster). Måttsätt vyerna. Skenan är 106 mm lång. Vyerna är ritade i naturlig storlek.

5/L Rita fästhål för transistorerna och för ledarna på kylelementet. Fästhålen ska förses med isolerhylsor och mellan kylelementet och transistorerna placeras en isolerskiva av glimmer (tjocklek 0,1 mm). Ledarhålens diameter är 5,5 mm. Skala 1:1.

6/B Figuren nedan är en håltagningsritning för locket till en testningsbox för motorskyddsreläer. Locket är ritat i skala 1:5.

Svara på frågorna a–f med ledning av ritningarna.

a) Hur brett och högt är locket till boxen?

.....

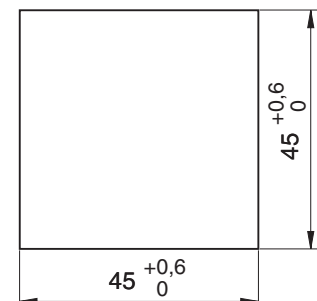
b) Med vilken måttsättningsmetod har håltagningsritningen måttsatts?

.....

Vilka basplan har använts vid måttsättningen? .....

c) Hur hög och hur bred är öppningen A?

.....

d) Hur märker du upp hålbild 2 på boxens lock?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

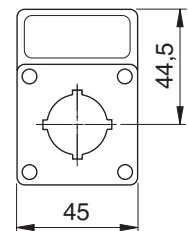
e) Varför är en anslagsvinkel med millimeterskala ett behändigt mätverktyg när man märker upp boxens lock och monteringsplåtarna?

.....

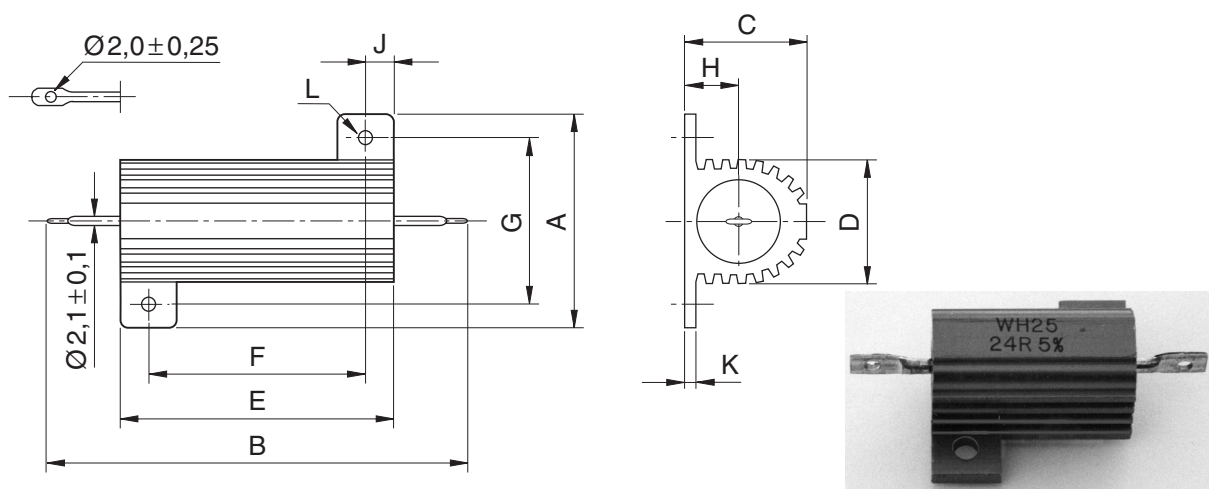
.....

f) Hur många millimeter är det mellan frontskivorna till 2: ans strömställare, då de är monterade ovanför varandra?

.....

7/B Svara på frågorna a–d med ledning av bilderna och måttabellen.

Typ	Effekt		Mått										
	med underlag W	utan underlag W	A	B	C	D	E	F	G	H	J	K	L
HS10	10	5,5	16,4	28,6	8,9	8,5	16,9	11,3	12,5	3,4	2,8	1,7	2,4
HS15	15	8,0	20,6	34,9	11,1	11,2	20,7	14,3	15,9	5,2	3,2	2,4	2,4
HS25	25	12,5	27,8	49,3	14,1	13,5	28,6	18,3	19,9	7,2	5,2	2,4	3,2
HS50	50	20,0	29,4	70,7	16,7	15,1	50,9	39,7	21,5	7,9	5,6	2,4	3,2

a) Hur höga är följande resistorer?

– 10 W/150 Ω ..... – 15 W/100 Ω ..... – 25 W/50 Ω .....

b) Hur långa stommar har följande resistorer?

– 10 W/150 Ω ..... – 15 W/100 Ω ..... – 25 W/50 Ω .....

c) Hur långa är resistorerna, ändanslutningarna inräknade?

– 10 W/150 Ω ..... – 15 W/100 Ω ..... – 25 W/50 Ω .....

d) Vilken diameter har resistorernas fästhål?

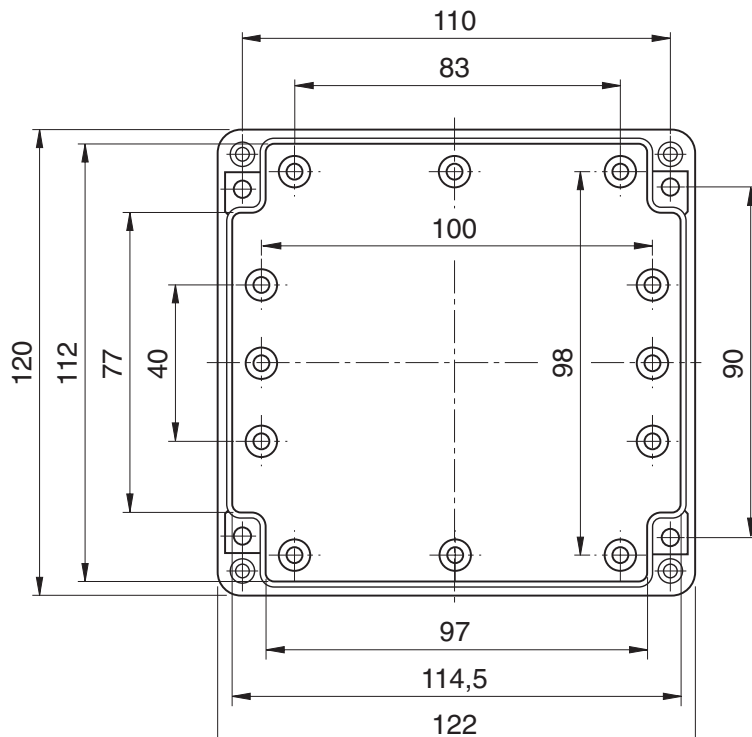
- 10 W/150 Ω ..... – 15 W/100 Ω ..... – 25 W/50 Ω .....

8/B Svara på frågorna a–e med ledning av grundvyn och snittvyn av dosans bottendel.

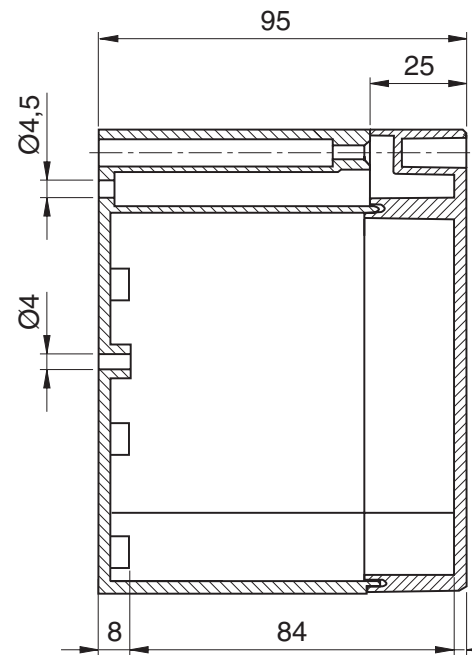
a) Rita in snittlinjen i grundvyn så att den svarar mot snittvyn.

Dosans bottendel:

Dosans bottendel + lock (snitt A – A):

Skala 1:2

b) Dosan monteras på en trävägg med fyra skruvar.

Hur stort är det vågräta .....
och lodräta .....
Mavståndet mellan fästskruvarna? Ange fästskruvens dimensioner.....

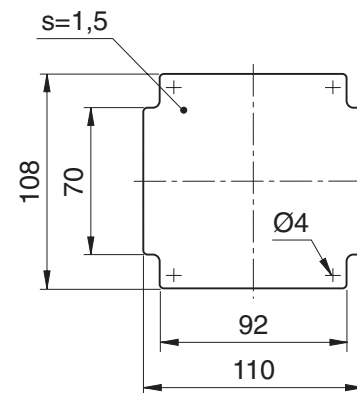
c) Måttsätt hålens lägen på monteringsplåten.

d) Hur högt är dosans lock? .....
Hur stort är avståndet mellan lockets insida och dosans fästklackar i millimeter, när locket är påskruvat?
.....

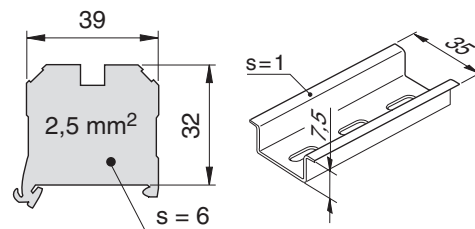
e) På dosans botten monteras en monteringsplåt och på den en DIN-35/7,5-skena. På skenan monteras en radklämma (2,5 mm²). Monteringsplåten är 1,5 mm tjock.

– Rita monteringsplåten, DIN-skenan och radklämman i snittvyn av dosan och locket.

Monteringsplåt:

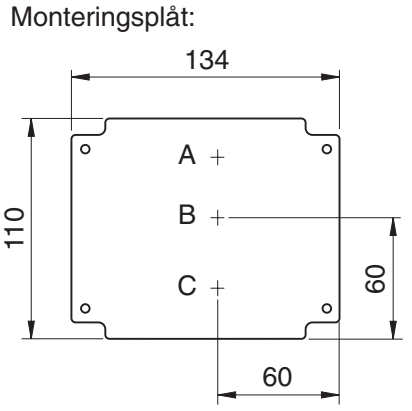
Radklämma:

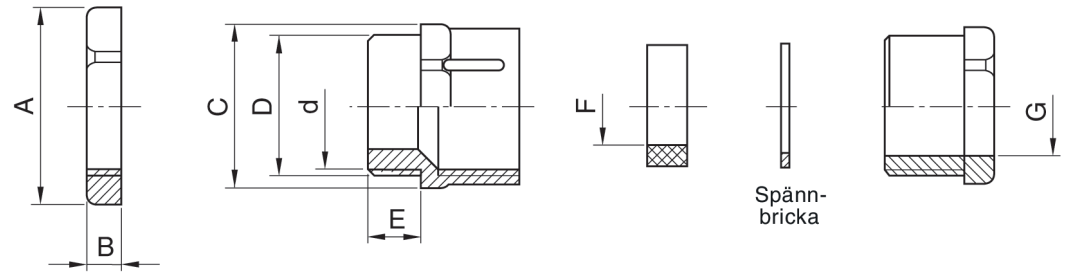

- Hur stort är avståndet mellan radklämman och locket i millimeter?
.....
- Hur stort är avståndet från radklämmans gavlar och sidor till dosans insidor i millimeter, när antalet klämmor är 12 och ändplattan samt ändfästdonen ökar radklämmans längd med 17,5 mm²?
.....
.....

9/E Rita och måttsätt fästhål för resistorerna på monteringsplåten. I punkt A monteras en 10 W/150 Ω resistor, i punkt B en 15 W/100 Ω resistor och i punkt C en 25 W/50 Ω resistor.
Rita monteringsplåten på ett separat papper i skala 1:1. Skissa resistorernas konturer inklusive stödklackar med en strecklinje på monteringsplåten.

10/B Elkablar förs in i dosor och centraler via kabelförskruvningar och membrangenomföringar. Bilden visar en kabelförskruvning av plast och i tabellen ges de minsta förskruvningarnas mått.

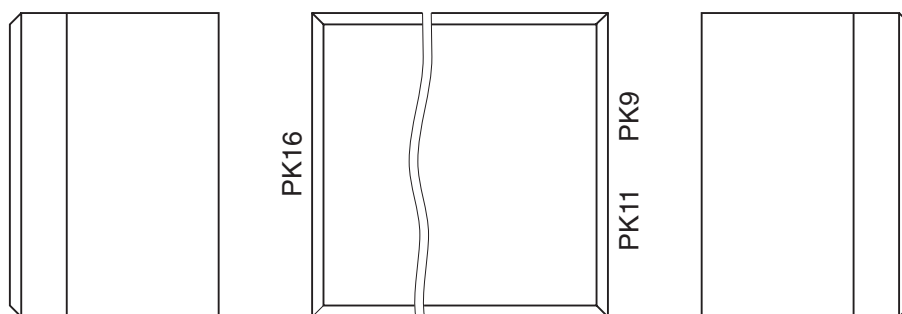

Storlek	Kontramutter		Stomme				Tätning-ring F	Tillslutnings-mutter G	Lämplig kabeldiameter
	A	B	C	D	d	E			
PK9	24	5,0	20,5	15,2	13,9	8	7	9,5	6...8
PK11	26	5,0	24,0	18,6	17,3	8	9	11	8...10
PK13,5	29	6,0	26,0	20,4	19,1	9	11	13	10...12
PK16	33	6,0	29,0	22,5	21,2	10	13	15,5	12...14
PK21	39	7,0	35,5	28,3	26,8	11	16	20,5	15...17

- a) Hur stor kabelförskruvning väljer du för en kabel vars ytterdiameter är 10,5 mm? .....
- Hur stort hål ska du borra i dosan för kabelförskruvningen om den monteras med kontramutter?
.....
- Kabelförskruvningen monteras i ett gängat hål i en fläns. Hur stort hål ska du borra i flänsen?
.....
- Med vilken gänga är stommen, tillslutningsmuttern och kontramuttern gängade i storlek PK 13,5 (äv. Pg 13,5)? .....
- Ange innerdiametern hos tätningringen av gummi och tillslutningsmuttern i storlek PK 13,5.
.....

b) I en plastdosas högra sida borras frigående hål för kabelförskruvningar PK 9 och PK 11 och i dess vänstra sida för en förskruvning PK 16.

Märk ut kabelförskruvningarnas mittpunkter på dosans sidor. Avståndet mellan högra sidans kabelförskruvningar ska vara minst 6 mm i förskruvningarnas alla lägen.

Skala 1:2

Hur stort är avståndet i millimeter mellan mittpunkterna i kabelförskruvningarna PK 9 och PK 11?

.....

Hur stort hål ska borras för kabelförskruvningen

- PK16 .....
- PK 11 .....
- PK 9? .....

Hur brett blir "näset" mellan kabelförskruvningarna?

.....
.....

Har kabelförskruvningarnas kontramuttrar plats att vridas runt inne i dosan? Motivera!

.....
.....
.....